İslam Düşüncesinde Yenilenme Arayışları: Muhammed İkbal'den Yeni İlm-i Kelâm'a Modern Yaklaşımlar

Khobayb nafeer alzebari

Fırat üniversitesi – yüksek lisans öğrencisi (islam hukuku anabilim dalı)

Giriş

İslam düşünce tarihinde yenilenme (tecdid) arayışları, modernitenin beraberinde getirdiği felsefi, bilimsel ve toplumsal krizlere karşı bir varoluş mücadelesi olarak tecelli etmiştir. Bu çalışmanın temel odağını oluşturan "Yeni İlm-i Kelâm" tartışmaları, sadece geçmişin bir tekrarı değil, aksine inanç esaslarını (akaid) çağın idrakine sunma ve dindar bireyin hayatla uyumunu sağlama çabasıdır. Bu makaleyi kaleme alma sürecinde, başlangıçta çalışmanın ismini "Arap ve Fars Alimleri Arasında Yeni İlm-i Kelâm" veya "İran ve Arap Dünyasında Yeni İlm-i Kelâm" şeklinde belirleme hususunda bir kararsızlık yaşanmıştır. Ancak yapılan derinlemesine incelemeler neticesinde, çalışmanın salt mülki, tarihsel veya coğrafi bir anlatı sınırları içerisinde kalmaması gerektiği anlaşılmıştır. Temel amaç, kronolojik bir kronik tutmaktan ziyade, bu coğrafyalardaki düşünsel paradigmalara odaklanmak ve fikirlerin gelişim süreçlerini yapısal olarak ortaya koymaktır. Bu nedenle, çalışmanın başlığı, metodolojik bir zorunluluk olarak "fikirlerin sunumu" eksenine kaydırılmıştır. Buna rağmen, okuyucunun göz önünde bulundurması gereken en temel husus, bu çalışmanın kapsam olarak titizlikle sınırlandırılmış olmasıdır. Her ne kadar başlık daha teorik bir düzleme çekilmiş olsa da analizler doğrudan İran ve Arap coğrafyasına odaklanmaktadır. Bu iki ana havza, Muhammed İkbal'in "içtihadı İslam'ın hareket motoru" olarak gören vizyonunun en güçlü yankı bulduğu ve yeniden üretildiği merkezlerdir.

Bu bağlamda çalışma; Muhammed İkbal'in Hint alt kıtasında sönümlenmeye başlayan etkisinin İran'da nasıl canlandığını , Emin el-Hûlî'nin Arap dünyasındaki öncü çıkışlarını , Murtaza Mutahhari'nin "Kelâm-ı Cedîd" inşasını ve Muhammed Bakır es-Sadr'ın bilim ile imanı aynı mantıksal zeminde birleştiren özgün yaklaşımlarını ele almaktadır. İslam dünyasının diğer bölgelerindeki birikimler, konunun bütüncül ve derinlemesine anlaşılabilmesi adına bu çalışmanın sınırları dışında tutulmuştur.

Araştırmanın Problemi

Geleneksel kelâm ilmi, belirli tarihsel ve mekânsal koşulların ürünü olan tartışmalara odaklandığı için günümüzün modern şüphelerine ve bilimsel verilerine cevap vermekte yetersiz kalmaktadır. Özellikle Selefi grupların kültürel tahakkümü, İkbal gibi yenilikçi düşünürlerin etkisini kısıtlamış, bu da dindar bireyin modern hayatla uyum sağlamasını

zorlaştıran bir boşluk yaratmıştır. Bu araştırma, "İman, eylem ve teori (nazar) arasındaki çelişki nasıl giderilebilir?" sorunsalı üzerine odaklanmaktadır

Araştırmanın Soruları

- Muhammed İkbal'in "Nübüvvetin Hatmi" tezi, insanın bilişsel bağımsızlığı açısından ne ifade etmektedir?
- Emin el-Hûlî'nin inanç esaslarında (akaid) içtihat çağrısı, geleneksel Ezher çizgisinden hangi noktalarda ayrılmaktadır?
- Murtaza Mutahhari'nin "Kelâm-ı Cedîd" teklifi, kadim kelâmın hangi eksikliklerini tamamlamayı hedeflemektedir?
- Muhammed Bakır es-Sadr, "tümevarım" (istikrâ) yöntemiyle bilim ve iman arasında nasıl bir mantıksal köprü kurmaktadır?

Araştırmanın Hipotezleri

- **Hipotez 1:** Yeni İlm-i Kelâm, mirası (turâs) reddetmek yerine, onu modern çağın ihtiyaçlarına göre yeniden tahkim etme çabasıdır.
- **Hipotez 2:** İçtihat kapısının sadece fıkıh alanında değil, kelâm ve tüm İslami ilimlerde açılması, toplumsal ve düşünsel ilerlemenin temel şartıdır.
- **Hipotez 3:** Kelâmî akıl, önsel kabullere (aksiyomlara) dayandığı için evrensel felsefi akıldan yöntem ve sınır bakımından ayrılmaktadır.

Araştırmanın Amacı

- İslam dünyasında (özellikle Arap ve İran coğrafyasında) yeni kelâmî arayışların tarihsel gelişimini analiz etmek.
- İkbal, Mutahhari, El-Hûlî ve Sadr gibi öncü isimlerin "sabit ve değişken" dengesi üzerindeki yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak incelemek.
- Modern doğa bilimleri ile Tanrı'nın varlığına iman arasındaki ortak mantıksal zemini metodolojik olarak ortaya koymak

Bölüm I : İslam Düşüncesinde Yenilenme Çağrıları ve Öncü Girişimler

Selefi grupların Hindistan ve Pakistan'daki Müslümanların kültürel yaşamı üzerindeki tahakkümü neticesinde, Muhammed İkbal'in fikrî eğilimi etkisini yitirmiştir. Buna mukabil, 20. yüzyılın ikinci yarısında İran'daki dinî düşünce, Muhammed İkbal'in düşünsel paradigmalarını yeniden üretmiş; bu fikirlerin geliştirilmesi ve genişletilmesi hususunda önemli bir rol oynamıştır. Özellikle İkbal'in 'Nübüvvetin Hatmi' (Peygamberliğin Sona Ermesi) konusundaki görüşleri bu süreçte merkezî bir yer tutmuştur. İkbal'in bu konudaki temel tezi kısaca şöyledir: Peygamberlik, kendi kemal noktasına ulaştığında feshinin gerekliliği idrak edilmiştir. Zira varlığın devamlılığının bir rehbere bağımlı kılınması artık mümkün değildir; insanın tam bir marifet ve hakikate erişebilmesi için kendi başına bırakılması ve nihayetinde kendi bilişsel araçlarına güvenmesi elzemdir.[1]

Ali Şeriati ve diğerleri bu görüşü benimseyerek, kendi düşünce dünyalarındaki temel kavramları bu perspektif ışığında şekillendirmişlerdir. Bu bağlamda Murteza Mutahhari, İkbal'in içtihadı 'İslam'daki hareket motoru'[2] olarak nitelendiren görüşünü ödünç almış; bu çerçevede 'sabit ve değişken' (es-sâbit ve'l-mütehavvil) kavramları ile içtihadın İslam'daki dinî düşüncenin gelişimindeki rolüne dair kapsamlı bir açıklama sunmuştur. Aynı şekilde, çağdaş İranlı düşünürler de dinî düşüncenin yenilenmesi (tecdid) çağrılarında Muhammed İkbal'in bazı söylemlerinden istifade etmişlerdir.[3]

Arap dünyasına gelince, Kelâm ilminin yenilenmesi yönünde bazı erken dönem girişimlere rastlamaktayız. Bunların en önemlisi, Emin el-Hûlî'nin (1895-*1966) inanç konularında içtihat yapılmasına yönelik çağrısıdır. El-Hûlî, Ezher Şeyhi ile yaptığı bir tartışmada[4], içtihadın sadece ibadet hükümleriyle sınırlandırılmasını reddetmiştir. O, değişim ve gelişimin; akaid, ibadet ve muamelat gibi tüm esaslarda evrensel bir sünnet (yasa) olduğuna inanıyordu. Özellikle son iki alanda İslam şeriatının ilkesi, en kolay olanın ve bekaya en uygun olanın seçilmesidir.[5] Emin el-Hûlî, 'İnançların geliştirilmesi mümkündür' sözünü yinelemekten geri durmamıştır. Bu ifade, hem hayatın bir gerekliliği hem de dinin onaylaması gereken bir zorunluluktur. Bu durum, dindar bireyin varlığını sürdürebilmesi ve hayatla uyum sağlayabilmesi adına elzemdir; öyle ki iman, eylem ve nazar (teori) ile çelişmesin.[6]

El-Hûlî, mirasın (turâs) tarih dışı her türlü okunmasını reddetme hususunda ısrarcıdır. O, mirası, onu var eden özel faktörlere ve koşullara mahkûm bir olgu olarak görmekte; her tarihsel dönemin zaman ve mekân zaruretlerinin miras üzerinde belirleyici olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle miras, söz konusu koşul ve ihtiyaçların dayattığı gerekliliklere cevap vererek değişim ve gelişim göstermektedir. Buradan hareketle, mütekellimler

---

[1] Muhammed İkbal, *İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden İnşası*, çev. Abbas Mahmud, Kahire: Te'lîf, Neşir ve Tercüme Komitesi Matbaası, 1968, s. 144.
[2] Muhammed İkbal, *a.g.e.*, s. 170.
[3] Abdülcebbar er-Rifâî, *Dinde İnsancıl Eğilimin Kurtarılması*, s. 152–153.
[4] Emîn el-Hûlî, *Tecdit Yöntemleri*, Kahire, 2003, s. 46; *el-Ahram* Gazetesi, 27 Ramazan 1384.
[5] Emîn el-Hûlî, *a.g.e.*, s. 46.
[6] Emîn el-Hûlî, *İslam'da Yenilikçiler*, s. 52.

arasındaki ihtilafların ve meseleler üzerindeki görüş çeşitliliğinin; yani zat ve sıfatlar, kelâmullah, kaza ve kader, cebir ve ihtiyar gibi konulardaki farklılaşmaların temelinde çevre, zaman ve mekânın değişimi yatmaktadır. El-Hûlî'nin kavramlaştırmasına göre bu değişim, bir tekâmül (evrim) sürecidir.[7]

Bu çerçevede o, içtihat kapısının sadece fıkıh alanında açılması çağrısını aşarak, içtihadın tüm İslami ilimleri kapsaması gerektiğini vurgulamaktadır. İnanç esaslarının (akaid) geliştirilmesinin bir vecibe olduğu yönündeki ısrarı, seleflerinin ve Ezher'deki reformist çağdaşlarının çizgisini açıkça aştığını göstermektedir. Onun bu çağrısı, İslam dünyasında 'Yeni İlm-i Kelâm' inşa etme yönündeki öncü girişimlerden biri kabul edilir.[8] Bununla birlikte, Emin el-Hûlî'nin vahyin yorumlanması hususunda özgün bir yaklaşımına rastlamamaktayız; bu nedenle düşünceleri, kelâm ilminin yenilenmesi çağrısı çerçevesinde kalmış, bu sınırı öteye taşıyamamıştır.

Muhammed Abdullah Draz'ın 1952 yılında kaleme aldığı Din: Dinler Tarihi Araştırmalarına Giriş[9] adlı eserinde ise din olgusunun hem nesnel hem de psikolojik açılardan ele alındığını müşahede etmekteyiz. Draz; din ile ahlak, felsefe ve diğer bilimler arasındaki ilişkiyi, dinî eğilimin kökenini, inancın doğuşunu ve dinî fenomenlerin yorumlanmasını, insan bilgisinin modern verilerine dayanarak incelemiştir. Ancak Draz da bu konuların ufkunda kalmış, kelâm ilminin yeniden inşası veya tecdidi noktasında belirgin bir irade ortaya koymamıştır.

Fehmi Ced'an, 1976 yılında yayımlanan Modern Arap Dünyasındaki İslam Düşünürlerinde İlerlemenin Temelleri adlı eserinde 'Yeni İlm-i Kelâm' terimini ele almıştır. Ced'an burada, 'Liberal Tevhid' kavramından ve bazı çağdaş Müslüman düşünürlerin yeni kelâmî düşünceye yönelmelerinin arkasındaki motivasyonlardan bahsetmektedir. Söz konusu düşünürler, 'yeni bir kelâm ilmi —eğer kelâm ilmi demek mümkünse— arayışı içindedirler; öyle bir kelâm ilmi ki, burada tevhid inancı yeni işlevler üstlenmeli ve bu ilim (insanı özgürleştiren, berrak, hatadan ve noksanlıktan münezzeh bir disiplin) olmalıdır.[10]

'Liberal Tevhid' teriminin kullanımı, muhtemelen İngiliz oryantalist H.A.R. Gibb'e dayanmaktadır. Gibb, İslam'daki modern akımlar üzerine verdiği konferanslarda 'Liberal Teoloji' kavramına atıfta bulunmuş ve bu terimi büyük bir ilahiyatçı ile ilişkilendirmiştir. Geçen yüzyılın başlarında 'Haskell Karşılaştırmalı Din Araştırmaları Enstitüsü'nde sunduğu bu görüşler, daha sonra İslam'da Modern Yönelimler[11] adlı kitabında neşredilmiştir.

---

[7] Emîn el-Hûlî, *a.g.e.*, s. 54–55.

[8] Abdülcebbar er-Rifâî, "Arapçada Hermenötik Dersin Öncüsü: Şeyh Emîn el-Hûlî", *Hermenötik ve Dinî Metni Anlama: Anlama Yöntemlerine Yaklaşımlar Konferansı*'nda sunulan bildiri, Beyrut, 21 Nisan 2015, *Çağdaş İslam Meseleleri*, sy. 62–63 (Yaz–Sonbahar 2015).

[9] Muhammed Abdullah Draz, *Din: Dinler Tarihi İncelemesine Giriş Mahiyetinde Araştırmalar*.

[10] Fehmî Ced'ân, *Modern Arap Dünyasında İslam Düşünürlerinde İlerleme Esasları*, Amman, Ürdün: Dârü'ş-Şurûk, 3. bs., 1988, s. 195.

[11] H. A. R. Gibb, *İslam'da Modern Eğilimler*, çev. Hâşim el-Hüseynî, Beyrut: Dâr Mektebetü'l-Hayât, s. 114.

Bölüm II : Yeni İlm-i Kelâm'ın İnşası ve Metodolojik Yaklaşımlar

İran'da 'Yeni İlm-i Kelâm' terimi, Şibli Numani'nin daha önce zikredilen eserinin 1950 yılında yapılan tercüme ve neşri ile literatüre girmiş olsa da, o dönemde araştırmacılar ve ulema tarafından yaygın bir şekilde kullanılmamıştır. Söz konusu terim, her ne kadar bir süredir Muhammed Hüseyin Tabatabâî'nin felsefi ve kelâmî düşüncelerinde ve talebesi Murteza Mutahhari'nin şerhlerinde kendini göstermeye başlasa da; Mutahhari, hocasının fikirlerini izah etme hususunda büyük bir iştiyakla çalışmış ve kelâm ilminin tecdidine dair ilk perspektifleri kaleme almıştır. Mutahhari, daha sonraki aşamalarda 'Yeni İlm-i Kelâm' terimine bizzat atıfta bulunmuş ve bu kavramı eserlerinde kullanmıştır.

Örneğin, kelâm ilminin işlevi üzerine yaptığı bir incelemede Mutahhari, bu ilim için iki temel vazife belirlemiştir: Birincisi, dinin asılları (usûl) ve fer'î hükümleri (fürû) hakkındaki şüphelerin izale edilmesi; ikincisi ise bu asıl ve fer'î hükümlere dair delillerin açıklanmasıdır. Mutahhari, kadim kelâmın sadece bu iki görevle sınırlandırılması durumunda, günümüzün modern şüphelerine karşı koyamayacağını, zira geçmişin bazı tartışmalarının artık güncelliğini yitirdiğini belirtmektedir. Ayrıca bilimsel ilerlemelerin, eskiden aklın vakıf olmadığı pek çok yeni delil ve kanıt sunduğunu ifade eder. Mutahhari, geçmişte yaygın olan pek çok delilin değerini yitirmesinden hareketle, 'Yeni bir Kelâm'ın inşasını' (tessis-i kelâm-ı cedîd) teklif etmiştir.[12]

Bu dönemde neşredilen eserler arasında, Muhammed Hüseyin Tabatabâî tarafından kaleme alınan ve talebesi Murteza Mutahhari tarafından şerh edilen Felsefenin İlkeleri ve Realizm Metodu (Usûl-i Felsefe ve Raviş-i Realizm) adlı çalışmanın ilk cildi 1953 yılında yayımlanmıştır. Bu eser, her ne kadar felsefi bir mahiyet arz etse de; bilgi ve idrak sorunsalı, insani bilginin hakikatine dair yorumlar ile bilginin kaynağı ve sınırları üzerine yaptığı incelemelerle aslında 'felsefi bir kelâm' literatürü inşa etmektedir. Eser, başlangıçta bilgi sorununu (epistemoloji) ele almakta, akabinde buradan hareketle dünyanın felsefi tanımına, nesnelerin nedensellik ilkesi çerçevesindeki gerekliliğine ve nihayetinde Tanrı'nın varlığının ispatına yönelmektedir. Muhammed Bakır es-Sadr'ın Felsefemiz (Felsefetuna) adlı eseri de, Felsefenin İlkeleri ve Realizm Metodu kitabının düştüğü kavramsal karmaşanın (iltibas) bir benzerini paylaşmaktadır. Sadr, analizlerinde ve felsefi kavrayışında söz konusu eseri taklit etmiş; idealist felsefeyi anlama hususunda bir belirsizlik ve karmaşa yaşamış, modern dönem Batı filozoflarının görüşlerini ise oldukça basite indirgemiştir. Felsefemiz, Aristoteles mantığının yöntemlerini kullanarak Tanrı'nın varlığını ispat etme çabası güttüğü için içerik bakımından felsefeden ziyade kelâm ilmine daha yakındır. Kitabın başlığında yer alan müstakil 'Biz' zamiri dikkate alındığında, Sadr'ın felsefeyi inanç temelli bir kimliğe göre tasnif ettiği görülmektedir. Oysa felsefe, bir inanç kimliğine veya aidiyetine sahip değildir; dolayısıyla inançsal bir referansla kategorize edilemez. 'Felsefemiz' başlığı, felsefeye İslami bir akide kimliği yüklemektedir ki bu durum, eserin her ne kadar başlığı öyle söylemese de, felsefe

[12] Murtaza Mutahhari, *Havzaların Temel ve Fiilî Görevleri*, s. 49.

kategorisinden ziyade 'geleneksel kelâm' ilmi içerisinde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.[13]

Muhammed Bakır es-Sadr, 1976 yılında neşredilen el-Üsüsü'l-Mantıkiyye li'l-İstikrâ (Hint Mantığının Mantıksal Temelleri) adlı eserinde, Aristotelesçi gelenekten tecerrüd ederek Felsefetunâ adlı kitabındaki argümanların tekrarına düşmeyen yeni bir ufuk arayışına girmiştir. Nitekim müellif, mezkûr eserinde bu niyetini şu sözlerle beyan etmektedir: 'Bu çalışmada, bilginin gelişimini belirli bir temel üzerine yeniden inşa etmeye ve ana unsurlarını, daha önce Felsefemiz kitabında takip ettiğimiz yöntemden farklı bir yaklaşımla tahlil etmeye gayret edeceğiz'.[14] Sadr bu eserinde, olasılıklar hesabına (ihtimaliyat) dayalı bir tümevarım (istikrâ) yöntemini esas almıştır. Bilginin gelişimi ve yeniden üretimi hususunda özgün bir perspektif sunduktan sonra, rasyonalist ve ampirist ekollerin ötesinde kendi yaklaşımını 'Bilginin Öznel Ekolü' (el-Mezhebü'z-Zâtî li'l-Ma'rife) olarak tesmiye etmiştir.

Sadr, bu eseriyle Tanrı'nın varlığına imanı rasyonel bir mantıksal zemine oturtmaya çalışmaktadır ki Tanrı'nın ispatı (isbât-ı vâcip) doğrudan kelâmî bir meseledir. Kitabın alt başlığında ifade ettiği 'Doğa bilimleri ile Tanrı'ya iman arasındaki ortak mantıksal temeli keşfetme' gayesi, onun metodolojik olarak kelâmî bir tahkik yürüttüğünü teyit etmektedir. Bu yaklaşımını daha sonra fıkhî risalesi olan el-Fetâvâ el-Vâdıha'ya bir mukaddime mahiyetinde yazdığı Mûcez fî Usûli'd-Dîn adlı eserinde de sürdürmüştür.[15] Sadr, mezkûr çalışmasında nihai olarak şu sonuca varmaktadır: 'Gözlem ve deneye dayalı tüm bilimsel sonuçların yaslandığı mantıksal ilkeler, bu âlemin bir yaratıcısı olduğunu ispatlayan mantıksal ilkelerle aynıdır. Bu istidlal (akıl yürütme), doğası gereği tıpkı diğer bilimsel çıkarımlar gibi tümevarımsal (istikrâî) bir mahiyete sahiptir. Dolayısıyla bilim ve iman, istikrâî mantık zemininde birbirine kenetlenmiştir ve bu ikisini tümevarım mantığı açısından birbirinden tefrik etmek imkânsızdır.[16]

Kelâmî akıl, felsefi bir akıl değildir; zira kelâmî akıl, önsel kabullerden (aksiyomlardan) beslenir. Buna mukabil felsefi akıl, ulusal coğrafyayı, inanç ve din sınırlarını aşan evrensel bir mahiyet arz eder. Felsefenin teolojik (ilahiyat eksenli) bir okumaya tabi tutulması teolojiyi ve kelâm ilmini; fıkhi bir okumaya tabi tutulması fıkhı; ideolojik bir okumaya tabi tutulması ise ideolojiyi tevlid eder. Felsefe, ancak felsefi düşünce ile üretilebilir ki bu da felsefenin yine felsefi bir perspektifle okunması demektir. Felsefi düşünce, önsel aksiyomlardan veya önceden yapılandırılmış tutumlardan kaynaklanmaz. Felsefi düşünce, varlığı 'varlık olması' bakımından araştırır; hakikatin, insanın ve insanın varoluşsal özünün peşine düşer. Bu öz ise değişen koşullardan, realiteden, zaman ve mekândan bağımsızdır.

Kelâmî akıl, felsefi bir akıl değildir; zira kelâmî akıl, önsel kabullerden (aksiyomlardan) hareket eder. Buna mukabil felsefi akıl, ulusal coğrafyayı, inanç ve din sınırlarını aşan evrensel bir mahiyet arz eder. Felsefenin teolojik (ilahiyat eksenli) bir okumaya tabi

[13] Abdülcebbar Rifaî, *Yeni Kelâm İlmine Giriş*, çev. Abdullah Ahmed Sermed (Erbil: Öğrenme Merkezi, 2024), s. 179
[14] Muhammed Bâkır es-Sadr, *İstikrânın Mantıksal Temelleri*, Beyrut: Dârü'l-Meârif li'l-Matbûât, 4. bs., 1982, s. 8.
[15] Muhammed Bâkır es-Sadr, *Din Usullerine Dair Özet*, *a.g.e.*, s. 45–47.
[16] Muhammed Bâkır es-Sadr, *İstikrânın Mantıksal Temelleri*, s. 469.

tutulması teolojiyi; felsefenin kelâmî bir perspektifle ele alınması kelâm ilmini; fıkhi bir okumaya tabi tutulması fıkhı ve felsefeye ideolojik bir yaklaşımla bakılması ise ideolojiyi tevlid eder. Felsefe, ancak felsefi bir düşünce ile üretilebilir; bu da felsefenin felsefi bir perspektifle okunması demektir. Felsefi düşünce, önsel aksiyomlardan veya önceden yapılandırılmış tutumlardan neşet etmez. Felsefi düşünce, varlığı 'varlık olması' bakımından araştırır; hakikatin peşine bir hakikat olarak, insanın peşine bir insan olarak düşer. Yani felsefi düşünce, insanın değişen koşullardan, realiteden, zaman ve mekândan bağımsız olan o ontolojik özünü arar.[17]

[17] Abdülcebbar Rifaî, *Yeni Kelâm İlmine Giriş*, çev. Abdullah Ahmed Sermed (Erbil: Öğrenme Merkezi, 2024), s. 168.

Sonuç

İslam düşüncesinde yenilenme arayışlarını ve Yeni İlm-i Kelâm'ın teşekkül sürecini ele alan bu çalışma neticesinde şu temel sonuçlara varılmıştır:

- Mirasın Muhafazası ve Dinamik Tecdid: Yeni İlm-i Kelâm arayışları, İslam'ın zengin düşünce mirasını (turâs) reddetmek değil, aksine bu mirası modern çağın epistemolojik meydan okumalarına karşı tahkim etme çabasıdır. Bu süreçte Emin el-Hûlî gibi isimlerin vurguladığı üzere, inanç esaslarının (akaid) geliştirilmesi bir vecibe olarak görülmüş; ancak bu gelişim, dindar bireyin hayatla uyumunu sağlamayı ve imanı nazar (teori) ile çelişmekten kurtarmayı hedeflemiştir.
- Kelâmî Akıl ile Felsefî Akıl Arasındaki Sınır: Kelâmî aklın, felsefî aklın aksine önsel kabullerden (aksiyomlardan) beslendiği ve inanç sınırları içerisinde hareket ettiği tespit edilmiştir. Bu ayrım, yenilenme çabalarının İslam'ın mukaddesatını aşmak yerine, o mukaddesatı rasyonel bir zeminde savunma gayesi taşıdığını göstermektedir.
- İçtihadın Kapsam Genişliği: Muhammed İkbal ve sonrasında gelen Murtaza Mutahhari gibi düşünürlerin perspektifiyle, içtihadın sadece fıkhî (fer'î) meselelerle sınırlı kalmayıp, İslam'ın "hareket motoru" olarak kelâmî sahada da işletilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Özellikle Mutahhari, kadim kelâmın günümüzün modern şüphelerine cevap vermekte yetersiz kalabileceğini belirterek, yeni delillerle teçhiz edilmiş bir "kelâm-ı cedîd" inşasını teklif etmiştir.
- Bilim ve İmanın Yöntemsel Bütünlüğü: Muhammed Bakır es-Sadr'ın çalışmalarında görüldüğü üzere, doğa bilimlerinin yaslandığı mantıksal ilkeler ile yaratıcının varlığını ispatlayan ilkelerin aynı (tümevarımsal/istikrâî) olduğu ortaya konulmuştur. Bu durum, İslam düşünce mirasının modern bilimsel verilerle çatışmak bir yana, onlarla aynı mantıksal zemini paylaştığını teyit etmektedir.
- Bölgesel Odak ve Kapsam: Bu çalışma, temel olarak Arap ve İran coğrafyasındaki kelâmî yenilenme hareketlerine ve bu bölgelerdeki seçkin düşünürlerin yaklaşımlarına odaklanmıştır. İslam dünyasının diğer bölgelerindeki birikimler bu çalışmanın sınırları dışında tutulmuş olup, konunun bütüncül bir perspektifle anlaşılması için bu iki ana havzanın etkileşimi merkeze alınmıştır.

Özetle, Yeni İlm-i Kelâm girişimleri, İslam'ın tarihsel ve düşünsel mirasını tasfiye etmeyi değil, bu mirası "sabit ve değişken" dengesi gözetilerek asrın idrakine sunmayı amaçlayan bir ihya hareketidir.

Kaynakça

- Fehmî Ced‘ân, Modern Arap Dünyasında İslam Düşünürlerinde İlerleme Esasları. Amman: Dârü’ş-Şurûk, 3. bs., 1988.
- H. A. R. Gibb, İslam’da Modern Eğilimler. Çev. Hâşim el-Hüseynî. Beyrut: Dâr Mektebetü’l-Hayât.
- Emîn el-Hûlî, İslam’da Yenilikçiler.
- Emîn el-Hûlî, Tecdit Yöntemleri. Kahire, 2003.
- Muhammed Abdullah Draz, Din: Dinler Tarihi İncelemesine Giriş Mahiyetinde Araştırmalar.
- Muhammed İkbal, İslam’da Dinî Düşüncenin Yeniden İnşası. Çev. Abbas Mahmud. Kahire: Te’lîf, Neşir ve Tercüme Komitesi Matbaası, 1968.
- Murtaza Mutahhari, Havzaların Temel ve Fiilî Görevleri.
- Abdülcebbar er-Rifâî, “Arapçada Hermenötik Dersin Öncüsü: Şeyh Emîn el-Hûlî”. Hermenötik ve Dinî Metni Anlama: Anlama Yöntemlerine Yaklaşımlar Konferansı’nda sunulan bildiri, Beyrut, 21 Nisan 2015. Çağdaş İslam Meseleleri, sy. 62–63, Yaz–Sonbahar 2015.
- Abdülcebbar er-Rifâî, Dinde İnsancıl Eğilimin Kurtarılması.
- Abdülcebbar er-Rifâî, Yeni Kelâm İlmine Giriş. Çev. Abdullah Ahmed Sermed. Erbil: Öğrenme Merkezi, 2024.
- Muhammed Bâkır es-Sadr, Din Usullerine Dair Özet.
- Muhammed Bâkır es-Sadr, İstikrânın Mantıksal Temelleri. Beyrut: Dârü’l-Meârif li’l-Matbûât, 4. bs., 1982.